

BACSÓ BÉLA

Joachim Ritter egy 1963-as tanulmányában, amely a szellemtudományok feladatát vizsgálta a modern társadalomban, arra a következtetésre jutott, hogy a filozófia a képzés és műveltség részévé vált, s lényegi feladata pedig nem más, mint hogy egyfajta kompenzatórikus eszközként és szervként kiegyenlítse, vagy inkább kerülő úton helyrehozza a társadalmi racionalitás által előhívott egyenetlenségeket. Ez a meghasonlás és nem egyezés növekvő mértékben van jelen a modern társadalmakban, azaz az ember olyan eszközhöz jut, olyan eszközt "fabrikál" a maga számára, amely képes kiegyenlíteni a modern társadalomban eluralkodó absztrakciót és történetietlenséget (vesd össze in. Ritter: Subjektivität, Suhrkamp, 1974. 132. o.). A filozófia ebben az értelemben egyre képes: hogy a valós események, történések és tapasztalatok fel nem számolható távolságát gondolatilag behozza, helyrehozza, s időlegesen kiegyenlítse az örökkön nem egyezőt.

Odo Marquard: Az egyetemes történelem és más mesék

című könyve ennek a tradíciónak az örököse, az úgynevezett "Ritter-iskola" nevelte gondolkodóvá. Marquard a német filozófiai társaság elnöke volt, és a gießeni egyetem tanáraként emeritált. Ez az iskola nálunk csaknem ismeretlen, s mint a kiindulás mutatja, ahhoz, hogy megértsük Marquard szkeptikus pozícióját, nem árt visszatekintenünk. Ehhez nyújt a kötet egyik fontos írása segítséget. A holnap tegnapja. Észrevételek a meghasonlás Joachim Ritter-i filozófiájáról című tanulmány, amely Ritter alapgondolataival is megismertet, és egyben azt is megmutatja, hogy miként kerültek azok át a tanítványok műveibe. H. R. Jauß egy alkalommal - és nem véletlenül - démokritoszi értelemben vett "nevető filozófusnak" nevezte Marquard-t, de mint éppen az említett írásból megtudjuk, a nevetés kompenzatórikus működése, a kirekesztett, az ész által kiszorított fellépése és követelő jelenléte az, amit ugyancsak Rittertől tanult Marquard. Ritter egy 1940-es tanulmányában - ami fent említett kötetében jelent meg, amely a nevetésről szólt - fogalmazta meg, hogy a nevelés a maga semmisségében mégis árnyékot vet a végtelenre, miközben a világ a feje tetejére áll. Az értelem uralta világba hozza, létezésünk részévé teszi a kirekesztettet, azt, amit nem képes felfogni az értelem. Amit nem fog fel, az éppen a végtelen bőség és mélység. Az ész megszűnik isteni lenni, emberi ésszé válik.

Marquard már korábbi könyvében is ezt tette a történetfilozófia kritikájának alapjává. Ha megnézzük *A bonyodalmak a történetfilozófiával* (Suhrkamp, 1973) című fontos könyvét, akkor az egész kanti és posztkantianus filozófiai választ abból eredezteti, hogy fellép valami, ami a világban nem leli célját, ami ellentmond céljának ("Zweckwidrige in der Welt" - Kant). Vagy még inkább, ami egy vélt világtervhez viszonyítva minden célt nélkülöz, és ily módon az értelemvesztés és a céljának ellentmondó jelleg vagy a teremtést borítja árnyékba, vagy pedig éppen ennek kirekesztésével véli elérni a célok sértetlenségét, a jót. A világ pedig visszasüllyed a tiszta látszatba, ahol nincs menekvés az ellentmondásokból. A Legfőbb mentesítése a rossztól - egyben minden tett - a dolgok irányítójának pozíciójába helyezi az embert. Isten bűntelensége és az ember bűnössége a filozófiát oly módon terheli meg az ember (antropológiai fordulat!), az én elgondolásával, hogy ez az elgondolás az egész modern filozófia legfőbb feladatává válik. Marquard filozófiai válasza, ami sok tekintetben érintkezik Ritter örökségével (vesd össze ehhez Ritter: *Metaphysik und Politik. Studien zu Aristoteles und Hegel*, Suhrkamp, 1977), Hegel és Arisztotelész gondolatainak újraértelmezéseként él művében tovább; a "meghasonlás" kiküszöbölhetetlen, sőt a gondolat egyetlen lehetősége - mint Marquard fogalmazta -, hogy elsajátítsa a nem-azonosság filozófiáját. "Ebben a filozófiában a "meghasonlás" olyan probléma, mely egyben megoldás: a modern világról kimondott végső szó a meghasonlás, jóváhagyó értelemben." (373. o.) Marquard válasza sok vagy kevés, kielégítő vagy sem, azt ki-ki döntse el maga, az azonban kétségtelen, hogy filozófiája példa nélküli ellenszer mindenfajta dogmatizmus és illúzió ellen, s mint maga fogalmazta, célja nem is volt más (vesd össze interjú Marquarddal in *Information Philosophie*, 2000. Okt.). S mint minden szövegéből kiderül, a magyar kiadáshoz írott előszavából ugyancsak, igen olvasóbarát szerzőről van szó. Azt is meg kell említenem, hogy számtalan írásban foglalkozott az esztétikai tapasztalat (229. skk. o.) kompenzatórikus erejével: a művészet, amíg van, addig képes a tapasztalat növekvő hiányát kompenzálni, olyan tapasztalatot szülni, ami - mint a komikum esetében - nem jósolható meg előre. Valami kirekesztett újra jelen van, s megértésre vár. Mint egy helyütt írta, minden totalizáló gondolat ellenereje ez, s minden kizárólagosságot és minden kirekesztést harsány nevetés vált fel. Ennek a filozófiának a hőse a homo compensator, akivel megtanuljuk az élet sokrétűségét szeretni, és semmiképp sem szeretjük, ha más

szab gondolatainknak és tetteinknek határt, mint önnön korlátoltságunk, azt pedig csak legyőzzük - vagy mégse?

(Fordította Mesterházi Miklós. Az utószót írta Miklós Tamás. Atlantisz Könyvkiadó, 2001. 437 oldal, 1795 Ft)

G. W. F. Hegel-F. W. J. Schelling: Hit és tudás

A meg hasonlítás megfogalmazása és példa nélküli karrierje Hegelnek a fichtei és schellingi filozófia különbségét elemző írásával kezdődött. Ez annak a majd két évig tartó baráti, majd elfordulással végződő együttműködésnek a nyitánya, amelynek dokumentumait most ebben a kötetben olvashatjuk, s amely a kettejük által jegyzett *Kritisches Journal der Philosophie* (1802-03) hasábjain jelent meg. A *Horror Metaphysicae* sorozatban ez az ötvenedik kötet, amihez az olvasók nevében csak gratulálhatunk a sorozat szerkesztőinek, Hévizi Ottónak, Kardos Andrásnak és Vajda Mihálynak.

A meg hasonlítás Hegel értelmezésében nem egyszerűen valami, amit magunk mögött kell hagynunk, éppen ez lesz a filozófia iránti szükséglet forrása, ugyanakkor elválaszthatatlan a korszak műveltségétől. Ritter a Hegel és a francia forradalom című tanulmányában írta: "A jelen a meg hasonlításban él; vágyakozás úz az elveszett egység után. Ennek felel meg a meg hasonlítás történeti megalapozása." (Suhrkamp, 1977, 213. o.) Hegel válasza a fordulat a történeti és konkrét politikai elem irányába, amely feloldhatatlanul megmarad a meg hasonlításban mint történeti adottságban.

Ennek a meg hasonlításnak kompenzációja, vagy inkább kihordása a filozófia, ami nem szünteti meg annak történeti feltételeit, hiszen éppen ez hívta életre. Marquard írta: "Hegel filozófiája (...) a "meg hasonlítást" jóra magyarázza. Jövő és származás - összetartozván - mindketten rászorulnak a meg hasonlításra, hogy meglehessenek", majd hozzáfűzi, hogy a meg hasonlítás "megóvja a jövőt a származás, a származást meg a jövő egyeduralmától, és ilyenképp mindkettejük számára lehetővé teszi, hogy kibontsák tulajdon természetüket, és megóv bennünket a totális társadalomban vagy a totális szubsztancia-nosztalgiában való föloldódástól." (373. o.) A fiatal Hegelnél senki sem tette egyértelműbbé, hogy a filozófia szükséglete akkor lép fel, amikor "az emberek életéből eltűnt az egyesítés hatalma, amikor az ellentétek elveszítették eleven kapcsolatukat" (in Hegel: Ifjúkori írások; ford. Révai Gábor, Gondolat, 1982, 160. o.). A filozófia, a két barát filozófiája, más és más módon szembenézés a nem

uralhatóval, a nem meghatározhatóval, mégis - mint Dilthey felülmúlhatatlan szellemességgel fogalmazta - "tárgyául a világtotalitást" veszi. Nem feledhető, hogy a filozófia, amely az abszolút megismerését és a meg hasonlással történő számvetést tűzi ki célul, mégsem tehet mást, mint hogy maga mutatja fel az abszolútát, hogy gyönyörködjön szabad különállásában. Gerhard Gamm a német idealizmusról szóló könyvében az abszolútát az idealizmus keljfeljancsijának nevezte.

Az olvasót Hegel és Schelling továbbvezetik, a tradícióban, s persze senki sem csodálkozik azon, hogy az elődök kérdései mennyire saját kérdéseiket világítják meg. Ha például a spekulatív filozófia szkeptikus kritikájának hegeli olvasatát megnézzük, aligha tévedünk, ha úgy tekintjük, mint ami két irányban is olvasható: történeti segédhadakat mozgósít saját filozófiájának védelmében: a "szkepticizmus pozitív oldalát az alkotja, hogy általában olyan filozófiaként szokás ábrázolni, amely nem megy túl a tudaton; márpedig annak léte bizonyos, és tudatunk terjedelmén belül van adva" (115. o.). A történeti mezben az egész későbbi vita van itt előkészülőben, miként van, és miként lehet túl a tudat bizonyosan önmagán. Hegel Platónra tekint, s Platón-t hívja segítségül az igaz filozófia kialakításához.

(Fordította Nyizsnyánszki Ferenc. Gond-Osiris Kiadó, 2001. 406 oldal, 1980 Ft)

Platón: Theaitétosz

Hegel így írt: "Röviden: akiket Diogenész felidéz [köztük Platón-t - B. B.], mindannyian tudták, hogy a valódi filozófiának szükségszerűen van egyszersmind negatív oldala is, amely szembefordul minden korlátozóval, így a tudat tényeinek halmazával s tagadhatatlan bizonyosságával, de azokkal a korlátolt fogalmakkal is, melyek a pompás doktrínákban bukkannak föl..." (122. o.).

Platón-t olvasták, újraolvasták és ma is ezt tesszük, midőn kézhez kapjuk ezeket az új fordításokat. Mondhatjuk, az ország számos kiváló "görögje" összeállt, hogy új fordításokkal és kommentárokkal csábítson minket arra, hogy Platón-t olvassuk. (Ez és a következő kötet az Atlantisz Könyvkiadó új Platón-összkiadásának 4-5. kötete.) Az, hogy Hegel Platónra hivatkozott, nemcsak arra utal, hogy miként értette az antik szerzőt (itt a Parmenidész szöveget), hanem arra is, hogy a szkepticizmus által nyílik meg számára az út az antik dialektika és saját, az abszolútát célzó dialektikája irányában (veds össze ehhez H. Buchner: Skeptizismus und Dialektik, in Hegel und die antike Dialektik, Suhrkamp, 1990). S még egyszer visszautalok Hegel

szkepticizmus-írására, ahol kijelenti: "Azt látjuk, hogy az ész valamilyen feltétlen szubjektivitássá fordítottatik át, amely, ha egészként van tételezve, nem hagy meg semmit, amit megragadhatnánk." (131. o.) Az eleve - önmagánál - lét éppen azt nem ragadja meg, ami elkülönült, ami belőle és általa kirekesztett, s így a dialektikát nemző szkepszist nem engedi érvényesülni, ez egyben a kortárs filozófia (Fichte) kritikája is Hegelnél. A tévedés lehetetlensége - mondta A. Koyré a Theaitétoszt elemezve (Vergnügen bei Platon, Wagenbach, 1998) -, s ez teljességgel egybevág Hegel kritikai olvasatával. Bárány István, a kötet fordítója és a kitűnő kommentár szerzője a tudás kérdésének tárgyalásában jelöli meg a dialógus tárgyát. Elemzi a többihez való kapcsolódást, a belső struktúrát, az elődökhöz való viszonyt és az elért választ a műben. Kérdései, hogy miként juthatunk túl a pusztán minket afficiálón, azon, amit érzékeink által felfogunk, s azon, amit másokkal osztunk, midőn valamiről vélekedünk, hogy mi is az. A bábaművészet, amelyet a platóni Szókratész gyakorol, csak arra elegendő, hogy a kérdezettet visszairányítsa ahhoz a problémához, hogy a kérdés még igazabb módon is megválaszolható, vagy inkább ahhoz a problémához, hogy az adott válasz még nem igaz és kimerítő a szóban forgó "tárgyat" illetően. Ez pedig a kulcs: úgy tűnik, a tudás a különbség ismeretével párosított helyes vélemény" (210 a). Az emberi tudás, s ez persze nem kevés, annak a gyakorlása, hogy a szóban forgó miként különbözik mástól, s erről legjobb tudása szerint igyekszik számot is adni. Hegel fenti szövegére utalva: az ész, ami már mindent eleve magába foglal, nem ragad meg semmit.

(Fordította Bárány István. Atlantisz Könyvkiadó, 2001. 267 oldal, 1595 Ft)

Platón: Philébosz

Ezt a dialógust Horváth Judit fordította, s kitűnő kommentárral tette értelmezhetővé. A fáradtnak tűnő, ám állandóan célba vett Philébosz helyett Prótarkhosz igyekszik Szókratész kérdéseit megválaszolni, azt, hogy a gyönyör, a boldog élet vagy a tudás, az igazságban való élet-e az ember számára a "legfőbb" jó. S miként érhető el, hogy ne valami nem emberi és nem embernek való kirekesztő dolog érvényesüljön, hiszen ha az érvényesül, azt aligha nevezhetjük boldog életnek. Így ír erről Horváth Judit az utószóban: "A tudás, a gondolkodás, az értelem az emberi élet legértékesebb mozzanata. A fenti ellentmondás [az ugyanis, hogy gyönyör és tudás egy meghatározott módon kevert, vagyis lehet-e tudni azt, hogy valami az adott határok

között értékes és boldogságot eredményező-e, vagyis a tudás mintha kívül lenne - B. B.] ebből is levezethető: az, ami a legértékesebb, vajon része-e annak, amiből kiemelkedik, vagy a kiemelkedés különállást jelent?" (131. o.)

Platón-Szókratész a szöveg egy pontján (vesd össze 48 c) az önismeretről szót, arról, hogy semmiképp sem az állt a delphoi feliraton, hogy "egyáltalán ne ismerd meg magadat", hanem ennek az ellenkezője. S ha így áll, csak ezt kell megtennünk - de hogyan. A filozófia és a nevetés itt is összekapcsolódik: nevetünk sírva, nevetünk tudatlanságunkban, és képződő tudásunkon, aminek még nem vagyunk teljességgel a tudatában. A nevetés öröme (50 a), van-e ennél fontosabb feladata a gondolkodásnak, s aki nevet, tudja, hogy mit és mennyire nem tud. A nevetés mindig azt kíséri, ami a közvélekedésben oly magától értetődőnek tûnik, a kérdés persze az, hogy tudásunkat (a számot adás nehéz útját), vagy a másokkal közös, adott esetben hazug életet választjuk, kinyilvánítva annak igazságát. Heidegger egy, a húszas években tartott, Platónról szóló előadásában egész későbbi filozófiáját meghatározó gondolatot fogalmazott meg, nevezetesen, hogy az ember mindig is olyan igazságok között él, amelyeknek igazságtartalma elkopik, elhomályosul. A filozófia feladata nem lehet az, hogy az igazságot kinyilvánítsa, hanem az a nem csekély igény munkál benne, hogy az ember ne térjen ki önmaga elől - hiszen a felirat is arra szólít, ismerd meg magad, azaz válaszsd azt, amiről számot is tudsz adni, hogy igaz.

Aki nevetni tud, az úton van afelé, hogy különbséget tegyen az igaz és hamis vélekedésen nyugvó élet között. Van-e ennél gyönyörűbb az oly keveset tudó emberi életben. S ha említettük a nevetést, amely felszabadít, említsük meg a szégyent is, mely mindakkor elfog minket, ha embereket látunk, akik a mértéket, a dolog mértékét áthágva állítják, hogy egyedül ők birtokolják az igazságot. A szégyentelen viselkedés kiváltotta, mások miatti szégyenkezés szülte fájdalom, hogy van ilyen ember, nevetésbe torkollik.

(Fordította Horváth Judit. Atlantisz Könyvkiadó, 2001. 138 oldal, 1295 Ft)